

પુલિસ વ્યવસ્થા અને માનવ અધિકાર

રાષ્ટ્રીય માનવ અધિકાર આયોગ

પુલિસ વ્યવસ્થા અને માનવ અધિકાર

રાષ્ટ્રીય માનવ અધિકાર આયોગ
ફરીદકોट હાઉસ, કોપરનિકારસ માર્ગ,
ન્યૂ ડિલ્હી - 110 001

Guidelines for Police Personnel on Various Human Rights Issues (in Gujarati)

First Edition: 10 December 2010
© 2010 National Human Rights Commission

National Human Rights Commission
Faridkot House, Copernicus Marg, New Delhi-110 001

Printed at : Shri Ganesh Associates
C-83/11, Street No.-7, Mohanpuri, Moajpur, Delhi-110 053

સૂચિપત્ર

અનુક્રમ અધ્યાય	પેજ નં.
પ્રસ્તાવના	1-3
1. ગીરફ્તારી	4-9
2. હિરાસત	10-12
3. મહિલાઓની સુરક્ષા	13-15
4. બાળકો ની સુરક્ષા	16-19
5. અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ ના અધિકારોના સંરક્ષણ	20-22
6. વરિષ્ઠ નાગરીકોના અધિકારોની રક્ષા	23-24
7. અલ્યસંઘ્યકો ના અધિકારો ના સંરક્ષણ	25-27
8. જબરન / બંધુઓ મજદુરી અને પુલિસિંગ	28-29
9. મુઠભેડ	30-32
10. આતંકવાદ અને પુલિસિંગ	33-36

પ્રસ્તાવના

રાષ્ટ્રીય માનવ અધિકાર આયોગ નું આ માનવું છે કે
પોલીસ વ્યવસ્થા અને માનવ અધિકાર રાજ્ય અને
નાગરિક બને માટે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ સમસ્યા છે.

આજના જમાનામાં પોલીશ ને કાયદાના શાસનનું
પાલન કરવા અતિરિક્ત અપરાધને રોકવા અને તેની
શોધખોળ કરવા ઉપરાંત પોતાની ફરજ નીભાવવી પડે છે.
તે ફક્ત માનવ જીવન અને સંપત્તી ની રક્ષા કરે છે પરંતુ
તેમનાથી આ અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે તે
અલ્યસંખ્યક, સમાજના ગરીબ વર્ગો મહિલાઓ વગેરે
પ્રતિ થવાવાળા ભેદભાવ ને દૂર કરવાના ઉદ્દેશ્યથી
સામાજિક વિદ્યાનો નું પાલન કરે.

આ ઉદ્દેશ્યનું પ્રભાવી કાર્ય ત્યારે શક્ય છે કે જ્યારે
પોલીસ કર્મચારીઓ વિષિષ્ટ માનવ અધિકારોથી
જાણકાર હોય. પરંતુ પોલીસ કર્મચારીઓના કર્તવ્યોની

રીત-ભાત એવી હોય છે કે તેમને અપરાધના પીડીતોની સાથે-સાથે કાયદાનો ભંગ કરનાર સાથે પણ જઘડવું પડે છે તેથી પોલીસ ને વ્યક્તિગત અધિકારો વિશેષ રૂપથી સમાજના અપેક્ષીત અધિકારો પ્રત્યે સંવેદનશીલ હોવા જોઈએ અને પોતાના કર્તવ્યોનું પાલન કરવાની સાથે તેમણે ગૌરવપૂર્ણ વ્યવહાર કરવો જોઈએ.

વધુ જાણકારીમાં માનવ અધિકારો ના પ્રત્યે સન્માન કેવળ અધિકરોનો વિષય નથી પરંતુ વાસ્તવમાં આ પોલીસને કાયદાના ગૌરવશાળી કાર્યમાં મદદ કરે છે.

આયોગ દ્વારા પ્રકાશિત દિશા નિર્દેશ વિષેશ રૂપ થી ઉપયોગી સિદ્ધ થશે. પહેલા તે પોતાના માનવ અધિકારોને પ્રથમ સંરક્ષણાની ભૂમીકામાં પામે છે આ પુસ્તીકાનો ઉદેશ્ય તેમને પોતાના કાર્યોને પ્રભાવી રીતથી નિસ્પાદનમાં મદદ કરવાની હોય છે.

આયોગ આ પુસ્તકની રૂપરેખા તૈયાર કરવા તથા આના સંકલન અને પહેલા થોડાક અધ્યાયો લખવાના હેતુ

આયોગના અનુસંધાન અધિકારી ડૉ. અપણા શ્રી વાસ્તવન
ના પ્રયાસોને પણ તેમા આલેખવાનું ઈચ્છયું છે. બીજા
આધ્યાયોને લખવામાં અન્વેષણ પ્રભાગના અધિકારીયોએ
પણ તેમનું યોગદાન આપેલ છે. આયોગના ઉપ-
મહાનીરીક્ષક આઈ.પી.એસ. શ્રી સતેન્દ્ર પાલસિંહની
હાજરીમાં અને મહાનિર્દેશક આઈ.પી.એસ. શ્રી
સુનીલકૃષ્ણના સમગ્ર માર્ગદર્શનને પુરુ કર્યું છે.

તારીખ: ૧૦ ડિસેમ્બર, ૨૦૧૦

પી.સી.શર્મા

સદશ્ય
રાષ્ટ્રીય માનવ અધિકાર આયોગ

અભ્યાસ-૧

ગીરફ્તારી

કાયદા પોલીસને કેટલીક નીશીતં પરીસ્થીતીઓમાં લોકોને ગીરફ્તાર કરવા અને જરૂર પડેતો આવું કરવા માટે બળના પ્રયોગનો અધિકાર આપે છે.

અભ્યાસથી ખબર પડે છે કે નિરોધાત્મક ગીરફ્તારીઓ અને નાના અપરાધોના લીધે થયેલી ગરીફ્તારીઓની સંખ્યા બહુ વધારે છે અને વિચારીના શકાય તેવા કેદીઓની સંખ્યોની ટકાવારી અસામાન્ય રૂપથી અતિવધારે છે અને તેમાં પણ વધારે એટલા માટે જેલમાં છે કે કારણ કે તે જ માનત નથી આપી શકતા.

ગીરફ્તારી અને નિરોધથી વ્યક્તિની પ્રતીષ્ઠાને હાની પહોંચે છે. દુર્ભાગ્યથી આપણી વ્યવસ્થામાં બીજ જરૂરી રૂપથી ગીરફ્તાર કરવામાં આવેલા લોકોને

૧. સી.આર.પી.સી ની ધારા ૪૯

૨. ભારતીય વિધિ આયોગ ગીરફ્તારી સંબંધીત કાયદા પર પરામર્શ દસ્તાવેજ. નવેમ્બર, ૨૦૦૦.

આવુ કરશો

૧. આ સુનિશ્ચિત કરશો કે કોઈ વ્યક્તિને વિધિ દ્વારા સુસ્થાપિત પ્રક્રિયા ને છોડીને તેના જીવન અથવા વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા ના અધિકારથી વંચિત નહીં કરાય. (ભારતીય સંવિધાન ના અનુચ્છેદ - ૨૧)

૨. આ સુનિશ્ચિત કરશો કે ગીરફ્તાર કરવા વાળા પોલીસ અધિકારીના ઓળખાણ એના નામ પરથી અને પદ દ્વારા સ્પષ્ટ થવી જોઈએ. (ગીરફ્તારી સંબંધી માર્ગદર્શન ડી.કે.બાસુ ઉદ્ઘાટન પત્રિયમ બંગાળ રાજ્ય એ.આઈ.આર. ૧૯૪૭ એસ.સી. ૫૧૦)

૩. આ સુનિશ્ચિત કરશો કે ગીરફ્તાર વ્યક્તિને ગીરફ્તારી સંબંધી સંપૂર્ણ માહીતી અથવા ગીરફ્તારીનું કારણ ના સંબંધમાં બતાવવું જોઈએ. (ભારતીય સંવિધાન અનું - ૨૨)

૪. આ સુનિશ્ચિત કરવું કે ગીરફ્તાર વ્યક્તિના કોઈ રીસ્ટેદાર અથવા ભિત્ર ને તેની ગીરફ્તારી તથા તેને

નીરુદ્ધ રાખેલા સ્થાનના સંબંધમાં સૂચિત કરવામાં આવે.
(સી.આર.પી.સી. ની ધારા ૫૦ એ (૧))

૫. આ સુનિશ્ચિત કરશો કે ગીરફ્તારી અને ગીરફ્તારી ના સંબંધમાં સૂચિત કરેલા વ્યક્તિથી સંબંધીત સુચના પોલીસ સ્ટેશનમાં રાખેલી જોલમાં દર્જ કરવામાં આવે એ સી.આર.પી.સી ની ધારા ૫૦ એ (૩)

૬. આ સુનિશ્ચિત કરશો કે ગીરફ્તારી ના સમય ગીરફ્તાર વ્યક્તિના શરીર પર ધા દેખાય તો એનું વિવરણ ગીરફ્તારી મેમો માં દર્જ કરવું જોઈએ અને ગીરફ્તાર વ્યક્તિની શારવાર કરવામાં આવે.

૭. આ સુનિશ્ચિત કરશો કે અપવાદ પરિસ્થિતીઓને છોડીને કોઈ પણ મહીલાને સુર્યાસ્ત થી સૂર્યોદય ના વચ્ચે ગીરફ્તાર ન કરવી. સી.આર.પી.સી. ની ધારા ૪૬ (૪).

૮. આ સુનિશ્ચિત કરશો કે કોઈ મહીલાને ગીરફ્તાર કરતા સમયે મહીલા પોલીસ અધિકારીને સા�ે રાખવી જોઈએ. સી.આર.પી.સી ની ધારા ૪૬ (૪)

૯. આ સુનિશ્ચિત કરશો કે કોઈ કીશોર અથવા બાળકને ગીરફ્તાર કરતા સમયે કોઈ પણ પરિસ્થિતીમાં કોઈ પણ પ્રકારના બળનો પરયોગ ન કરવો તથા મારપીટ ન કરવી જોઈએ. કીશોર અને બાળકોને ગીરફ્તાર કરતી વખતે સન્માન જનક નાગરીકોનો સહયોગ લેવો જોઈએ.

૧૦. આ સુનિશ્ચિત કરશો કે ગીરફ્તાર વ્યક્તિની ચકાશણી તેની ગરીમાની રક્ષા થાય તે રીતે કરવી જોઈએ. ગીરફ્તાર વ્યક્તિનું સાર્વજનીક પ્રદર્શન અથવા તેની પરેડ લેવાની અનુમતિ આપવી જોઈએ નહીં.

૧૧. આ સુનિશ્ચિત કરશો કે ગીરફ્તાર વ્યક્તિની ગરીમાનું સન્માન થાય તે રીતે તેની ચકાસણી કરવી જોઈએ. બીનજરૂરી બળપ્રયોગ થી બચવું જોઈએ અને વ્યક્તિની નીજતા ના અધિકારને ધ્યાનમાં રાખવો જોઈએ. મહિલાઓની ચકાસણી શીખા ને ધ્યાનમાં રાખીને ફક્ત મહિલાઓ દ્વારા તેની ચકાસણી કરવી જોઈએ. (સી.આર.પી.સી.ની ધારા ૫૧ (૨))

૧૨. આ સુનિશ્ચિત કરશો કે જો વ્યક્તિને કોઈ

જમાનતીય અપરાધ માટે ગીરફ્તાર કરવામાં આવે છે તો ગીરફ્તાર વ્યક્તિને જમાનત પર છુટી જવાના એના હક ના સંબંધમાં સુચિત કરે જેથી તે પોતાની જમાનત નો પ્રબંધ કરી શકે.

૧૩. આ સુનિશ્ચિત કરશો કે ગીરફ્તારી અને નિરુદ્ધ રાખેલા સ્થાનનાં સંબંધમાં રાહ જોયા વગર પોલિસ કંટ્રોલ રૂમ અને જલ્લા/રાજ્ય મુખ્યાલય ને સુચના આપવી જોઈએ.

આવુ ના કરશો

૧. વોરંટ વિના કોઈ વ્યક્તિને ગીરફ્તાર ના કરવી જોઈએ જ્યા સુધી કે અન્વેષણ પર એ વ્યક્તિના કોઈ સંક્ષેપ અપરાધમાં હાજર અને તેને ગીરફ્તાર કરવાની જરૂર ની તર્ક સંગત નીર્ણય પર ના પહોંચી જવાય. (સી.આર.પી.સી ની ધારા ૪૧)

૨. જ્યા સુધી કોઈ અન્ય પ્રકારના કોઈ અપરાધને રોકવો સંભવ ના હોય ત્યાં સુધી કોઈ વ્યક્તિને ગીરફ્તાર ન કરવો જોઈએ. (સી.આપ.પી.સી.ની ધારા ૧૫૧)

૩. ગીરફ્તાર વ્યક્તિને નીંયંત્રણમાં રાખવા જરૂરીયત થી વધારે બળ પ્રયોગ ના કરવો જોઈએ.

૪. કોઈ મામલા થી સંબંધીત કોઈ મહિલા અથવા ૧૫ વર્ષ થી ઓછી ઉમરના કોઈ બાળક ને પોલીસ સ્ટેશનમાં ન બોલાવવા જોઈએ. પોલીસ અધિકારી આવી મહિલા અથવા અવયશક ની પૂછપરછ કેવળ તેમના નિવાસ સ્થાન પર કરી શકે છે. (સી.આર.પી.સી ની ધારા ૧૬૦(૧))

૫. વગર મેજસ્ટ્રેટના અભિવ્યક્ત આદેશ વિના કોઈ પણ ગીરફ્તાર વ્યક્તિને ૨૪ કલાક થી વધારે નિરુદ્ધ ના રાખવો જોઈએ. (સી.આર.પી.સી ની ધારા ૫૭)

૬. ઉથકડીઓ અને બેડીઓનો પ્રયોગ ત્યાં સુધી ન કરવો જોઈએ કે જ્યાં સુધી એવું કરવા માટે તમે કારણોને રેકોર્ડ ના કર્યો હોય અને ન્યાયાલયથી આ સંબંધીમાં આદેશ પ્રાપ્તના કરી લીધા હોય.

અભ્યાસ-૨

હિરાસત

કોઈ પણ વ્યક્તિ ચાહે અને પૂછતાછ માટે નિરુદ્ધ રાખ્યો હોય. અથવા એની ઓળખાણને સત્યાપિત કરવા માટે આંકોડોલ સ્તર પર ચેક કરવા માટે પોલીસ દ્વારા વિરુદ્ધ કર્યો હોય એ પોલીસ ની અભિરક્ષામાં હોય છે અને એટલા માટે એ રાજ્યના સંરક્ષણ માં હોય છે. રાજ્યનો આ દાયિત્વ છે કે તે પોતાની અભિક્ષામાં બધી જ વ્યક્તિયો ના માનવ અધિકારો ના સંરક્ષણ નિર્ધારીત કરે.

ચાવુ કરશો

૧. આ સુનિશ્ચિત કરવું કે પૂછતાછના ઉદેશ્ય થી પોલીસ સ્ટેશનમાં અપેક્ષિત કોઈ વ્યક્તિને લેખિત આદેશ મોકલવો. સી.આર.પી.સી. ની ધારા ૧૦૦ (૧)

૨. આ સુનિશ્ચિત કરવું કે પોલીસ દ્વારા નિરુદ્ધ વ્યક્તિના સદ્યો અથવા એના મિત્રો ને નિરુદ્ધ વ્યક્તિને જ

સ્થાન પર રાખેલો છે એના સંબંધમાં જાણકારી હોવી જોઈએ.

૩. આ સુનિશ્ચિત કરવું કે જ્યારે કોઈ વ્યક્તિને પોલીસ સ્ટેશનમાં નિરુદ્ધ રાખેતો આમા રોજનામયામાં એની પ્રવિષ્ટિ કરવી જોઈએ.

૪. આ સુનિશ્ચિત કરવું કે જરૂર પડે તો પોલીસ દ્વારા નિરુદ્ધ વ્યક્તિને તત્કાલ ચિડિત્સકીય સુવિધા પ્રદાન કરવામાં આવે. નિરુદ્ધ વ્યક્તિઓ થી માનવોચિત ગરિમાપૂર્ણ વ્યવહાર કરવો.

આવું ન કરશો

૧. કોઈ પણ નિરુદ્ધ વ્યક્તિને યાતના ન આપવી જોઈએ અને એની સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો કુર, અમાનવીય વ્યવહાર અથવા સજા ન આપવી જોઈએ.

૨. કોઈ પણ નિસુદ્ધ વ્યક્તિને અપરાધ કખુલવા, પોતાને અપરાધમાં ફસાવવાં અથવા કોઈ અન્ય વ્યક્તિના વિરુદ્ધ ગવાહી આપવા મજબૂર ન કરવો જઈએ.

૩. કોઈ પણ વ્યક્તિને પૂછતાછ ના બહાને લાંબા સમય સુધી નિરાદ્વારા ના રાખવો જોઈએ કેમકે આથી એ વ્યક્તિના ઉત્પીડન અને દોષપૂર્ણ પરિરોધ થઈ શકે છે.

અભ્યાસ - ૩

મહિલાઓની સુરક્ષા

ભારતના સંવિધાનમાં મહિલાઓને બરાબરીનો પ્રથમ દરજો આપવામાં આવ્યા છે. ભારતમાં કાયદા ના પ્રવર્તન ની સાથે મહિલાઓના પ્રત્યે અપરાધ હંમેશા એક મહત્વ પુર્ણ મુદ્દો રહ્યો છે.

શુ કરશો

૧. આ સુનિશ્ચિત કરવું કે કોઈ મહિલાને ચકાસણી અની નીજતા અને મર્યાદાને ધ્યાનમાં રાખી કેવળ બીજી મહિલા દ્વારા જ લેવી જોઈએ. ધારા ૫૧ (૨) અપરાધીક દંડ સંહિતા.

૨. એ સુનિશ્ચિત કરવું કે કોઈ મહિલા સંદીગ ને પોલીસ સ્ટેશનમાં અલગ વીસ્તારમાં રાખવો જોઈએ.

૩. વર્ષ ૨૦૦૭ માં દેશ માં મહિલાઓ પ્રત્યેના અપરાધોની કુલ ઘટનાઓ ૧૮૫૩૧૨ (ભા.દ.સ. અને એસ.એલ.એ. બને) દર્જ થઈ હતી.

(સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય નો ફેસલો શીલા બાર્સે બનામ
મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય)

૩. જ્યાં સુધી સંભવ હોય, કોઈ પણ મહિલાને
ગીરફ્તાર કરતા સમયે કોઈ મહિલા પોલીસ અધીકારીને
સાથે રાખવી જોઈએ અધારા ૫૧ (૨) અપરાધીક દંડ
સંહિતા.

૪. તમારી જાણકારીમાં આવવાવાળી ઘરેલું હીશાની
કોઈ પણ ઘટના ની રીપોર્ટ પોલીસ સ્ટેશન માં દર્જ કરવી.

૫. અપરાધ વીશેષ રૂપથી બળાત્કાર અને
છેડછાડની શીકાર મહિલાઓ પ્રત્યે સહાનુભૂતી પૂર્વક
વ્યવહાર કરવો જોઈએ અને એની નીજતા ને ઉચ્ચિત
સમ્માન આપવું જોઈએ.

૬. ઘરેલું હીસાન મામલામાં પીડીત મહિલાઓને
સુરક્ષા આદેશ દ્વારા રાહત માટે એના અધિકારની
બાબતમાં બતાવવું.

૪. ઘરેલું હિંસાથી મહિલાઓના સંરક્ષણ અધિનિયમ ૨૦૦૫ની ધારા ૫.

શુ ન કરશો

૧. કોઈ મામલાથી સંબંધીત કોઈ મહિલાને પોલીસ સ્ટેશનમાં ન બોલાવવી જોઈએ. કોઈ મહિલાની પૂછતાછ કેવળ તેના નીવાસ સ્થાને કરવી જોઈએ. (ધારા ૧૬૦ (૧) અપરાધીક દંડ સંહિતા)

૨. અસાધારણ પરિસ્થિતીઓને બાદ કરીને સુર્યાસ્ત પદ્ધતિ કે સુર્યોદય પહેલા કોઈ મહિલાને ગીરફ્તાર ન કરું. અધારા ૪૬ (૪) અપરાધીક દંડ સંહિતા.

અભ્યાસ - ૪

બાળકો ની સુરક્ષા

ભારના સંવિધાન-ભાગ ૩ (મૌલીક અધીકાર) અને ભાગ ૪ (રાજ્યા ના નીતી નીદ્દેશક સીક્ષાંત)માં બાળકોના વિકાસ અને સુરક્ષા માટે ઉપબંધ નીહીત. કીશોર ન્યાય (બાળકોની દેખભાળ અને સુરક્ષા) અધિનીયમ ૨૦૦૦, ૧૮ વર્ષ સુધીના બાળકોની સુરક્ષા માટે દેશ ભરમાં ન્યાયના એક સમાન વિદ્યાનીક ઢાંચાની વ્યવસ્થા કરે છે.

શુ કરશો

૧. બાળકોની સાથે નમતા પૂર્વક વ્યવહાર કરો અને કેવળ સીવીલ પોશાક પહેરીને એમની પૂછપરછ કરો.
૨. જો કોઈ બાળક પૂછતાછ કરવાની હોય તો તેની પૂછપરછ એવા સ્થાન પર કરવી જોઈએ જ્યાં સાધારણતાઃ તે રહેતો હોય. (ધારા ૧૫૦ અપરાધીક દંડ સંહિતા)

૩. આ સુનિશ્ચિત કરવું કે જેવીજ રીતે કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરવાવાળા કોઈ કીશોરને પોલીસ દ્વારા ગીરફ્તાર કરવામાં આવે છે એવુજ એ વિશેષ કીશોરને પોલીસ યુનિટ અથવા મનોનીત પોલીસ અધીકારી ની દેખરેખમાં રાખવો જોઈએ. (કીશોર ન્યાય દેખરેખ અને સુરક્ષા અધિનિયમ ૨૦૦૦ ની ધારા ૧૦)

૪. ગીરફ્તારીની સ્થિતીમાં આગળની કાર્ય વાહી કરતા પહેલા બાળકની ઉમર જાણવી જોઈએ.

૫. ગીરફ્તાર કર્યા પછી આ સુનિશ્ચિત કરવું કે બાળકને વીલંબ કર્યા વગર કીશોરને ન્યાયાલયની સમક્ષ હાજર કરવો જોઈએ. કોઈ પણ સ્થિતીમાં આ સમય ૨૪ કલાક કરતાં વધારે ના હોવો જોઈએ. (ધારા ૫૭ અપરાધીક દંડ સંહિતા)

૬. ફેકટરીઓ, કારખાનાઓ અને જોખમ ભરેલા રોજગારમાં બાળકોને કામ પર લગાડવા પર નિષેધ છે. (ભારતીય સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૪) એવી કોઈ પણ ઘટનાને ઓળખીને સંબંધીત પ્રાધીકારીઓ ને આનો

રીપોર્ટ કરવો. (બાળશ્રમ નીષેધ અને નીયમન અધિનિયમ ૧૯૮૯ ની ધારા ૩)

૭. જો કોઈ બાળકને બંધુઆ બનાવીને રાખેલ હોય તો એને છોટાવવા માટે પગલા ભરવા જોઈએ. અંધુઆ મજદુરી પ્રથા (ઉન્મુલન) અધિનિયમ ૧૯૭૯.

૮. હીન્ડુ વિવાહ અધિનિયમ ૧૯૫૫ દ્વારા બાળવિવાહ પર પ્રતિબંધ છે આને રોકવા માટે પગલા ભરવા જોઈએ.

શુ ન કરશો

૧. કોઈ પણ બાળીકાને પૂછપરછ માટે પોલીસ સ્ટેશન નાબોલાવવી (ધારા ૧૯૦ અપરાધીક દંડ સંહિતા)

૨. ૧૫ વર્ષ થી ઓછી ઉમરના કોઈ બાળકને પૂછપરછ માટે પોલીસ સ્ટેશન ન બોલાવવો (ધારા ૧૯૦ અપરાધીક દંડ સંહિતા)

૩. પોલીસ હીરાસતમાં કોઈ કિશોરને ન રાએ

(ધારા ૧૮, કિશોર ન્યાય અધિનીયમ ૧૯૮૭).

૪. ૭ વર્ષ થી ઓછી ઉમરના બાળકને ગીરફ્તાર ન કરો.

૫. ગીરફ્તાર કરેલા કોઈ પણ કિશોરની ઓળખાણને મીડીયા ની સામે ખુલાસો ન કરવો.

૬. કોઈ કિશોરને કોઈ વ્યસ્ક ની સાથે આરોપ પત્ર દાખિલ ના કરે ભલે તે અપરાધ એક સમાન ન જ કે ના હોય.

૮. સાત વર્ષથી ઓછી ઉમરના બાળક દ્વારા કરેલ કોઈ પણ કાર્ય અપરાધ નથી (ભા.દ.સ. ની ધારા ૮૨)

અભ્યાસ - ૫

અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ ના અધિકારોના સંરક્ષણ

૨૦૦૧ ની વસ્તીગાળતરી અનુસાર અનુસૂચિત જાતિ / અનુસૂચિત જન જાતિ મળીને ભારતની જનસંખ્યા ૨૪% છે જેમાં અનુસૂચિત જાતિ ૧૫% અને અનુસૂચિત જનજાતિ ની સંખ્યા ૮% છે અનુ. જાતિ અને અનુ. જન જાતિ (અત્યાચાર નીવારણ) અધિનીયમ ૧૯૮૮ અનુ. જાતીના વિરલ્ફ કરવા વાળા અત્યાચારોને રોકવા માટે એક વિશેષ કાયદો છે.

આવુ કરશો

૧. અનુ. જાતિ અનુ. જન જાતિ થી સારોકાર રાખવા વાળા લોકોથી કાનુનના સમક્ષ સમાન વ્યવહાર

કરે. (અનુચ્છેદ ૧૪ ભારતના સંવિધાન)

૨. સંબંધિક પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી અધિકારીને અનુ. જાતિ-અનુ. જન જાતિ (અત્યાચાર નીવારણા) અધિનિયમ ૧૯૮૮ ના તહેત કોઈ અપરાધથી સંબંધીત બધી સુચનાઓ આપો.

૩. તમે તમારા ક્ષેત્રાધિકારમાં અનુજાતિ-અનુ જન જાતિ (અત્યાચાર નીવારણા) અધિનીયમ ૧૯૮૮ ના તહેત આપેલા અધિકારો અને સુરક્ષાથી અવગત કરાવશો.

આવુ ના કરશો

૧. કોઈ પણ નાગરીકથી એની જાતિના આધારપર ભેદભાવ ન કરવો. (અનુચ્છેદ ૧૫ ભારતીય સંવિધાન)

૨. હીરાસત માં લીધેલા વ્યક્તિઓ વિશેષ રૂપથી અનુ. જાતિ - અનુ જન જાતી ના સમુદાયો થી સંબંધીત લોકો ની સાથે કોઈ પ્રકારના અપમાન જનક વ્યવહાર ન

કરશો. (અનુષ્ઠણ ર૧ ભારતના સંવિધાન)

૩. કોઈને પણ અસ્પૃષ્ટતાને પ્રોત્સાહીત કરવું તથા
તેને આચરણમાં લાવવાની અનુમતી ન આપશો.
(અનુષ્ઠણ ૧૭ ભારતનું સંવિધાન)

અભ્યાસ - ૫

વરિષ્ઠ નાગરીકોના અધિકારોની રક્ષા

વૃદ્ધા અવસ્થા એક સ્વભાવીક પ્રક્રિયા છે જે માનવ જીવનચક્રમાં નીરપવાદથી ઘટીત હોય છે. આ પોતાની સાથે વડીલોના જીવનમાં ઘણા બધા પડકોરો લઈને આવે છે વિશેષ રૂપથી માનવ શરીરના અંગોની કાર્ય ક્ષમતામાં કમી ની સાથે બધાજ નાગરીકો તથા વિશેષ રૂપથી પોલીસ ના આ દાખીત્વ છે કે તે વરીષ્ઠ નાગરીકો (આયુ ૫૦ ને તેનાથી વધારે) ના અધિકારોની રક્ષા કરે.

આવુ કરશો

૧. બાળકોનું આ કર્તવ્ય છે કે જેમના માતા-પિતા સ્વયં પોતાની દેખરેખ ના કરી શકતા હોય તો તે પોતાના વૃદ્ધ માત-પિતાની દેખભાળ કરે. (દંડ પ્રક્રિયા સંહિતા ની ધારા ૧૨૫)

૨. વૃદ્ધા ની રાખ્યોય નીતિમાં ૫૦ વર્ષ અને એનાથી ઉપર ની આયુ ના કોઈ વાક્તિ ને વરીષ્ઠ નાગરિક ના રૂપ માં માન્યતા આપી છે.

૨. વરિષ્ઠ નાગરીકોની કમજોરીને ધ્યાનમાં રાખીને
પોતાના ક્ષેત્ર/મસ્ત વાળા ઈલાકામાં નીરંતર સંપર્ક કરવો.

૩. કોઈ વરિષ્ઠ નાગરીકની અનિવાર્ય ગીરફ્તારી
ની સ્થિતીમાં ઉચ્ચીત શિષ્ટતા દાખવો તથા યથા શીખ
એમનું ચિકિત્સીય પરીક્ષણ કરવે.

૪. જ્યારે પણ કોઈ વરિષ્ઠ નાગરીક પોલીસ
થાનામાં આવે તો એમને ઉચ્ચીત સન્માન આપો તથા તેમની
સમસ્યા પર પ્રભુભાતાથી ધ્યાન આપો.

આવુ ના કરશો

૧. જ્યાં સુધી બીલકુલ આવશ્યક ના હોય કોઈ
વરિષ્ઠ નાગરીકને ગીરફ્તાર ના કરશો અથવા એને
નીરુદ્ધ ના રાખશો.

૨. કાનૂન અને વ્યવસ્થાની સમસ્યામાં પકડાયેલા
વરિષ્ઠ નાગરીકોને સંગાથે લુઘ્યો અથવા કઠોર
વ્યવહાર ના કરશો.

અભ્યાસ - ૭

અલ્પસંખ્યકો ના અધિકારો ના સંરક્ષણાણા

અમારા સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪, ૧૫ અને ૧૬ ના અંતર્ગત ધર્મના આધાર પર ભેદભાવ નિષિદ્ધ છે. આના ખતિરિકત સંવિધાન ના અનુચ્છેદ ૨૮ અને ૩૦ અલ્પસંખ્યકો ના સાંસ્કૃતિક અને શૈક્ષિક અધિકારો થી સંબંધિક છે.

આવુ કરવું

૧. અલ્પસંખ્યકો થી સંબંધિત મામલોથી સાવધાની પૂર્વક અને સંવેદનશીલ રીતેથી નિપટાવવા જોઈએ.

૨. પૂજા ના સ્થાનો ના નિયમિત રૂપથી દૌરા કરે સાંપ્રદાયિક તનાવ ઉત્પન્ન કરવા વાળા શરારતી તત્ત્વો પર નજર રાખો.

૩. આ અભ્યાસ માં ખાલી અલ્પસંખ્યકોની ચર્ચા કરી છે.

૩. તહેવારો ના સમયે અતિરિક્ત સર્તક્તા વાપરે તથા સાંપ્રદાયિક રૂપથી સંવેદનશીલ ક્ષેત્રોમાં વિવારક ઉપાયો ને અમલમાલે.

૪. અલ્યુસંખ્યક સમુદ્ધાયના સદસ્યો ના ધરો. પૂજા સ્થળો અથવા સંસ્થાનો ના દૌરા કરતા સમયે એમની ભાવનાઓ અને ધાર્મિક રિવાજો ને યથોચિત સન્માન બાપો.

૫. અલ્યુસંખ્યક સમુદ્ધાય ના પ્રભાવશાલી વ્યક્તિયોથી નિયમિત સંપર્ક માં રહો છદ ની સ્થિતીમાં એમનું સમર્થન તમારી સાથે રહેશે.

૬. કોઈ પણ ધર્મ ને માનવા અને પોતાનો વિશ્વાસ પ્રકટ કરવાં વ્યક્તિઓની સ્વતંત્રતા સુનિશ્ચિત કરે. અનુચ્છેદ ૨૫ (૧) ભારતીય સંવિધાન.

૭. બધા ધર્મ ના મહત્વપૂર્ણ ધાર્મિક વ્યક્તિઓ પ્રતિ શિષ્ટ બનવું.

આવુ ના કરવું

૧. કોઈ પણ ધાર્મિક સમુદાય થી સંબંધિત મામલાનું સમાધાન કરતા સમયે કોઈ પણ પ્રકારના પક્ષપાત્ર પ્રકારના પક્ષપાત્ર પ્રદર્શિત ન કરવા.
૨. ધર્મ ના આધાર પર નાગરિકો પ્રતિ ભેદભાવ ના કરશો. (અનુચ્છેદ ૧૫ (૧), (૨) ભારતીય સંવિધાન).
૩. ધાર્મિક વિષ્યાઓથી સંબંધિક કોઈપણ સુચના/શિકાયતને અનદેખો ન કરશો અથવા એના પર કાર્યવાહીમાં મોડુ ના કરશો.

અભ્યાસ - ૮

જબરન / બંધુઓ મજદૂરી અને પુલિસિંગ

ભારતીય સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૩, બેગાર અને જનરલ મજદૂરી ના સમાન અન્ય રીતો ને નિષેધ કરે છે. બંધુઓ મજદૂરી પ્રથા (ઉન્મુલન) અધિનિયમ ૧૯૭૫ ના અંતર્ગત બંધુઆ મજદૂરીની પહેચાન અને તેમને મુક્ત કરાવવાનું અને મુક્ત થઈ ગયેલા મજૂરોના પૂર્ણવાસ સીધી રીતે સંબંધ રાજ્ય સરકાર નું દાયિત્વ છે.

આવુ કરવું

૧. પોતાના ઈલાકા / ગશ્ટ વાળા ક્ષેત્રમોં જનરલ / બંધુઓ મજદૂરી ના પ્રથાના વિષયમાં સતર્ક રહેશો તથા બંધુઓ / જબરન મજદૂરી ના આરોપોના મામલામાં જિલ્લા પ્રાધિકારિયો ન તત્કાલ સૂચના કરવી.

૨. રીહા કરાયેલ મજૂરોને કાર્ય સ્થળ થી નિકળવામાં જિલ્લા પ્રાધિકારિયો ની સહાયતા કરશો.

૩. મજદૂર યદિ સમાજ ના કમાંઝેર વર્ગો જેવા કે બાળકો, મહિલાઓ, અલ્યસંઘક અને અનુસુચિત જીતિ / અનુસુચિત જનજીતિ થઈ સંબંધિત હોય તો (વિભિન્ન અધિનિયમ ના અંતર્ગત) યથોચિત કાર્યવાહી કરશો.

આવુન કરવું

૧. બંધુઓ મજદૂરી પ્રથા (ઉન્મુલન) અધિનિયમ ૧૯૭૫ ના ઉપબંધો ના અંતર્ગત અધિશાસી મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા પૂરેપૂરી જાણકારી વિના મુક્ત ન કરવા.

૨. વિતીય મજદૂરો ની હાજરીમાં સ્વયં ને સંલિખન ન કરવા.

૩. બંધુઓ મજદૂરો ની હાજરીમાં પૂછતાછ વખતે નિર્ણાયક ટિપ્પણી ના કરે.

૪. દુઃખી મજૂરો સાથે બેઠુંબીથી વ્યવહાર ન કરવો.

અભ્યાસ - ૬

મુઠભેડ

પોલિસ કાર્યવાહી ના સંદર્ભમાં “મુઠભેડ” સામાન્યતઃ એવિ સ્થિતિ ના સંબંધમાં કહેવાય છે જ્યારે સશસ્ત્ર અપરાધિઓ/મુજરિમો વિરુદ્ધ પોલિસ અન્નિશાસો નો ઉપયોગ કરી ઘાતક બલ પ્રયોગ કરે છે. આ પ્રકારની સ્થિતિના અંતર્ગત પોલિસ કર્મચારિઓ દ્વારા સામાન્ય આત્મરક્ષા માં બળ પ્રયોગનો સહારો લેવામાં આવે છે.

આવુ કરવું

૧. જ્યારે સશસ્ત્ર અપરાધિયો/મુજરિમો થી સામનો થાયતો સૌથી પહેલા એમને પડકાર અપજો અને સમર્પણ કરવાનું કહેશો.

૨. આકમક અપરાધિયો / મુજરિમો ની કાર્યવાહી જે નાથી આપને અથવા અન્ય વ્યક્તિઓને મૃત્યુ અથવા ગંભીર ચોટ વાગવાનો ભય હોય. સ્વયં અને અન્ય

વ्यक्तिओनી રક્ષા કરવા માટે કેવળ આત્મ-રક્ષામાં બળ પ્રયોગ કરવો. (ભા.દ.સં. ની ધારા ૮૭)

૩. આત્મ રક્ષા માટે બળ પ્રયોગ કેવળ સેવા સમયે કરવો જ્યારે આકમક અપરાધિઓ/મુજલિમો દ્વારા કરેલી કાર્યવાહી અથવા ધમકીથી તમારા શરીરને પર્યાપ્ત ખતરો અથવા ભય હોય આના અતિરિક્ત આત્મરક્ષા માટે બળનો પ્રયોગ કેવળ ત્યાં સુધી જારી રાખવો જોઈએ જ્યાં સુધી કે આપના શરીરને નિરંતર ખતરાનો ભય હોય.

૪. આત્મ રક્ષા માટે એ હદ સુધી બળનો પ્રયોગ કરવો જે નાથી આકમક અપરાધિઓ/મુજલિમો ની મૃત્યુ થઈ જાય એમને કોઈ પ્રકારનું નુકસાન થાય. કેવળ ત્યારે કરે જ્યારે તેમના દ્વારા કોઈ આકમણથી આપને થવા અન્ય વ્યક્તિઓને મૃત્યુ અથવા ગંભીર ચોટ લાગવાનો ભય નો પર્યાપ્ત કારણ હોય (ભા.દ.સં. ની ધારા ૧૦૦)

આવું ના કરવું

૧. અપરાધિયો / મુજરિમો ને કેવળ શસ્ત્રો ની સંગાથે જોવા માત્રાથી એમના ઉપર મોળીબાર નો સહારો ના લેશો.
૨. અત્યધિક બળનો પ્રયોગ ના કરે. આપવા દ્વારા પ્રયુક્ત બળની પ્રકૃતિ અને માત્રા આકમક અપરાધિયો/મુજરિમો દ્વારા પ્રયુક્ત બળની પ્રકૃતિ અને માત્રા ના સનાનુપાતી હોવી જોઈએ.
૩. આકમક અપરાધિઓ/મુજરિમો ને એધિક હાનિ પહોંચાડવા માટે એટલી માત્રાથી અધિક બળનો પ્રયોગ ના કરશો જેટલો કે આપના શરીર અને અન્ય વ્યક્તિઓની રક્ષાના ઉદ્દેશ્ય માટે આવશ્યક છે. (ભા.દં.સ. ની ધારા ૮૮).

અભ્યાસ - ૧૦

આતંકવાદ અને પુલિસિંગ

આતંકવાદ ‘કાનૂન અને વ્યવસ્થા’ ની એવી ચરમસ્થિતિ છે જે માં ઉત્તેજક પરિસ્થિતિઓના અંતર્ગત પુલિસ પણ પ્રતિક્રિયા ની આવશ્યકતા હોય છે. આતંકવાદ થી નિપટવા માં પુલિસ કાર્યવાહીમાં આતંકી ઘટનાઓ ની જાંચ, આતંકીઓની ગીરફ્તારી માટે ઘેરો ઘેરો નાખવો તથા તલાશી ની કાર્યવાહીમાં આર.ઓ.પી. (રોડ ઓપનિંગ પાર્ટી) ડ્યુટી. નાગરિકો ની તલાશી/છાનબીન ચેકપોઇન્ટ (નાકા) ડ્યુટી વગેરે શામિલ છે.

આવુ કરવું

૧. પોતાના ક્ષેત્રમાં સ્થાનીય વ્યક્તિઓની સાથે સારા સંબંધો બનાવીને રાખશો. આનાથી આતંકિયો તથા એમની ગતિવિધીયોના વિષયમાં સૂચના પ્રાપ્ત કરવામાં સહાયતા મળશે. સ્થાનીય વ્યક્તિઓથી સારા સંબંધ

હોવાથી પુલિસ કાર્યવાહીના કારણે આતંકવાદ પ્રભાવિત ક્ષેત્રોમાં વદારે ઉત્પન્ન થવાવાળી અસ્થિર કાનુન અને વ્યવસ્થાની સ્થિતિમાં સહાયતા મળશે.

૨. કોઈ સંદિગ્ય મકાન ની તલાશી કરતા સમય સ્થાનીય પ્રતિનિધિયોને એમની સુરક્ષા સુનિશ્ચિત કરીને એમને સંગાથે લેવા જોઈએ.

૩. સાર્વજનિક સ્થાનોમાં ભોતિક તપાસ કરતા સમયે નાગરિકોની સાથે શિખ્ષાથી પેશ આવવું જોઈએ. મહિલાઓની તપાસ કેવળ મહિલા પુલિસ અધિકારી દ્વારા શાલીનતાની સાથે લેવી જોઈએ.

૪. તપાસ અભિયાન અથવા એક પ્લાઇટ ડ્યુટીના દૌરાન મહિલાઓની સંગાથે અત્યધિક સમ્માનપૂર્વક વ્યવહાર કરવો જોઈએ વૃદ્ધજનો અને બાળકો ની સાથે સહાનુભૂતિ પૂર્વક પેશ આવવું જોઈએ.

૫. ગિરફતાર કરેલા આતંકિયો ના અધિકારોને એવી પ્રકાર રાખવા જોઈએ જેમ કે કોઈ ગિરફતાર કરેલા મુજારિમ અથવા અપરાધી ના મામલામાં કરવામાં આવે.

૬. જ્યારે સશસ્ત્ર આતંકિયો થી સામનો થાય ત્યારે
પહેલા એમને પડકાર આપો તથા એમને સમર્પણ કરવાનું
કહો. આત્મરક્ષા માટે બળ પ્રયોગ કેવળ ત્યારે જ પ્રારંભ
કરવો જોઈએ જ્યારે આપને અથવા અન્ય વ્યક્તિઓને
મૃત્યુ અથવા ગંભીર ચોટ લાગવાની પર્યાપ્ત આશંકા હોય.

૭. પોલિસ કાર્યવાહી ના દૌરાન નાગરિકો અને
એમની સમ્પત્તિને થવા વાળી સમાનાન્તર ક્ષતિ ને ઓછી
કરવાના પ્રયાસ કરવા જોઈએ.

આવુ ના કરવું

૧. મુઠભેડો / તલાશી અભિયાનો ના દૌરાન
આતંકિયો ના વિરુદ્ધ ઢાલના રૂપમાં નાગરિકો નો
ઉપયોગ ના કરવો જોઈએ.

૨. ગિરફ્તાર કરેલા આતંકીથી સૂચના ઉગલવા
માટે શારીરિક અથવા માનસિક ઉત્પીડના નો પ્રયોગ ના
કરવો જોઈએ.

૩. આતંકવાદ અથવા આ પ્રકારના સંદિગ્ધને સર્વેદ
કારાવાસ માં ના રાખવો જોઈએ.

૪. આર.ઓપ.પી. ડ્યુટી અથવા તલાશી
અભિયાનના સમયે સ્થાનીય લોકોથી ભોજન અથવા
અન્ય સુવિધાઓની માંગ ના કરશો.

૫. આતંકી ઘટના જોઈએ ઘટના સ્થળના
આસ-પાસના નાગરિકો ને આનાવશ્યક પરેશાન ના
કરવા જોઈએ.

Translated by
Dr. Varsha Ben Patti

રાષ્ટ્રીય માનવ અધિકાર આયોગ
ફરીદકોટ હાઉસ, કોપરનિકારસ માર્ગ,
ન્યૂ ડિલ્લી - 110 001

Tel.: 011-23385368 Fax: 011-23384863
E-mail: covdnhrc@nic.in Website: www.nhrc.nic.in